

יוצרו של מדע האסלאם המודרני

מ. פלסנר

פעולתו בחקר האסלאם. הקדמת הספר נחתמה ביום הולדתו הששים (22 ביוני 1910). אך המעט כי פרש לפניו פעם אחת את השקפתו על האסלאם, כפי שקנה לעצמו בעבודת ארבעים שנה, הלא הוציא גולדציהר כעבור עשר שנים עוד ספר אחד, הוא ספרו על כיווניה של הפרשנות האסלאמית ** החזור ומאשר את תיאורו הראשון, והפעם על בסיס הספרות הפרשנית. הבנין שבנה גולדציהר הוכיח זה כיובל שנים את יציבותו, במשך כל הימים משנת 1906 — כשנדפס מאמרו הגדול על דת האסלאם בקובץ "קולטור דאר גאגנווארט" — ועד היום לא הופיע דבר המבטל את ערכם החיוני של ספרי גולדציהר, אף על פי שיצאו מחקרים רבים וגם חשובים על נושא זה. חקר האסלאם הוכיח את פרונו דוקא בפרק זמנו, למן ימי גולדציהר ועד ימינו. שמות כמו מאסיניץ, ארנולד, ניקולסון, ונאסינק, נאלינו, אסין פלאסיס, ברגשטרסר, ניברג, ריטר, קראוס, גיב — נבזה לא סיימו מנינם של טובי חוקרי האסלאם בשלושים השנים האחרונות — דים להעלות על זכרוננו, מה רבה ונכבדת ההתקדמות, בדור הזה. אולם מה שפעלו מלומדים אלה היה בו משום תיקון, פה ושם, אפילו בגופי עניינים של תפיסת דת מחמד, אך לא היה בו כדי לשנות את התמונה אשר צייר גולדציהר מיסודה. אכן אישיותו של מחמד עצמו נראית לנו היום באור תפיסת פסיכולוגית עמוקה יותר. ובפרשת ההשפעות הזרות — על האסלאם, שגולדציהר, בידיעתו המפליאה בתולדות הדתות, נטה להגזים בהן, בפרט בהשפעות הודיות על הצופיות (חיי המסתורין), הגענו לתפילה אימננטית יותר. דעותיו על ערכו ההסטורי של החדית (תורה שבעליפה באסלאם) צומצמו בהיקפן, בפרט מה שנוגע להלכה המעשית. והבנת האסלאם כתופעה סוציולוגית — אותה בחינה של הבנת הדתות שביסס מפס ואבר הגדול בשנים האחרונות — לחיי גולדציהר ושימשה נר לרגליו של גיב בספרו המזהיר החדש *** — רק החלה לתת את אותותיה במדענו. אך שום דבר מכל אלה אין בו כדי להפוך את חשיבותו של גולדציהר להיסטורית בלבד. אדרבה, בכל שדות חקר האסלאם נשאר מורנו, כשם שהיה מורה מורינו, ולא רק בשל

* Vorlesungen über den Islam. Heidelberg 1910, 1925.

** Die Richtungen der islamischen Koran-auslegung. Leiden 1920.

*** H. A. R. Gibb, Mohammedanism. An Historical Survey. (The Home University Library, 197). Oxford 1949.

מדע האסלאם של ימינו אינו יצירתו של אדם אחד בלבד. גולדציהר עצמו מביע לא אחת את התפעלותו ממחקרי בן דורו אֶלפרד פון קרמר (1828—1889) הגדול ממנו ביותר מעשרים שנה. וספרו של שפראנגאָר על מחמד ודאי אינו ספר ביוגרפי בלבד; השימוש הנרחב במקורות, שאיש המערב לא היה מצוי אצלו, מקנה למחבר ספר זה מקום בטוח בין סוללי הדרך במדע האסלאם. ואולם כמאז מחזיק אני בדעתי כי ואלהאזון, גולדציהר וסנוק הורגרוניאָ הנם שלושת המלומדים, שבשמותיהם תהיה התהוות מדע האסלאם המודרני קשורה לעולם. לא נעלם מעינינו נאָלדקה, גאון זה בחקר השפות השמיות, אך בשבעים השנים שלאחר עבודתו הראשונה, "תולדות הקראן" (1860) ועד מותו (1929) לא שב נאָלדקה לנושא מקיף בשטח חקירת האסלאם. במכתבו אל פישר (1865 — 1949) אחרי הופעת הרצאות גולדציהר על האסלאם כתב נאָלדקה: "באמת, מפליא הדבר, מה יפים הספרים שיועד גולדציהר לעשות על פי הספרות הדתית המשעממת של המוסלמים". ואין לך דבר העלול להעמידנו יותר על ההבדל בין אלה הדוחים את גילויי העיקריים של האסלאם, דוגמת נאָלדקה ופישר, או מחבבים אותו חיבוב רומאנטי, כדוגמת קרמר, לבין חוקרים המבקשים דעת ללא משפט קודם גם לגבי תופעות, שאין הם יכולים להזדהות אתן, כגון ואלהאזון, גולדציהר וסנוק הורגרוניאָ. ואלהאזון לימדנו להבין את הקשר ההדוק בין ההיסטוריה החיצונית ובין ההתפתחות הרוחנית; סנוק הורגרוניאָ ביסס את ההכרה, שאין להבין את האסלאם בלא ידיעת ההלכה על כל פרטיה ודקדוקיה, ההלכה עצמה לא פחות מאשר השפעת תקנותיה על חיי העמים המוסלמים של ימינו; ואילו גולדציהר ניתח לעינינו את רוח האסלאם בכל גלוייה השונים, שידע להעלותה מתוך הספרות דוקא, ולימדנו להבין את אחדות הרוח הזאת ואת יחסי הגומלין שבינה לבין רוח היהדות. ואם חוקרים אחרים, ולא ואלהאזון וסנוק בלבד, חדרו יותר מגולדציהר לפרטי התופעות אשר להן הקדישו את כל המחקרים, הרי רק גולדציהר נתן לנו תיאור דת האסלאם בכללותה. תיאור זה מבוסס בכל חלקיו על לימוד עצמי של המקורות והוא טבוע, בכל חלקיו, בחותם אישיותו. הוא ניתן לנו, מתוך הדגשה מתמדת של התפתחות הרוח הדתית בגלוייה ההיסטוריים, באותו ספר מופלא "הרצאות על האסלאם", שכל חיי מחברו נראים כהתכוננות מתמדת ושיטתית לקראת כתיבתו.

אין ספק שגולדציהר עצמו ראה ספר זה כמרכז

את חוק לימודיו אצל גדול הבלשנים הערביים פליישר (1801 — 1888), מיסדה של אסכולת ליפסיה שחניכיה נחשבים עד היום בין גדולי המזרחנים. עבודת הדוקטור שלו הופיעה בשנת העשרים לחייו; היא מוקדשת לפירוש הערבי על תנחום ירושלמי.*

עתה יצא הדוקטור הצעיר להולנד ואנגליה לשם עיון בכתבי היד הערביים שבספריות ליידן, אוֹפֶסְפֹּרְד וקיימברג'. דורש טובתו, המיניסטר אָטוּאָש, מת אמנם בשנת 1871; אולם השפעתו נתקיימה גם אחרי פטירתו עד שגולדציהר נתקבל בשנת 1872, בטרם מלאו לו עשרים ושתים שנה, כמרצה שלא מן המניין באוניברסיטת בודאפשט. עוד לפני כן התחיל לפרסם מחקרים בכתבי האקדמיה הקיסרית בוינה, ולאחר שובו מהמזרח הופיע בכתבים אלה הראשון מבין החיבורים הגדולים שהניחו את היסודות למדע האסלאם של ימינו. שם החיבור**, מסתיר במידת מה את העובדה, שכאן לפנינו ניתוח מעמיק להרבה מרעיונות היסוד הקובעים את הניגוד התיאולוגי והחלכלי בין שני חלקי האסלאם הגדולים, מבוסס על עיון בכתבי-היד שראה בדמשק, ועל לימוד מפיחם החי של הידידים שקנה לו שם. שיטתו האופיינית של גולדציהר נראית כאן בהתפתחותה: הוא מסתמך על טקסט, שפסקותיו העיקריות הוא מעתיק ומבאר במסגרת רחבה ככל האפשר, אגב תיאור מחברי הספרים הנ"דונים וחשיבותם לגבי התופעה הדתית הנדונה.

אך עם כל מסירותו למדע הטהור היה החוקר הצעיר צריך פרנסה. לא היתה תקוה ליהודי להתקבל למשרה מדעית, גם אחרי האמנסיפציה של יהודי הונגריה. גולדציהר מצא את פרנסתו בכהונת מוכיר הקהילה היהודית בבודאפשט (1874). זאם כי נבחר בשנת 1876 כחבר שלא מן המניין של האקדמיה ההונגרית, ובשנת 1892 כחבר מן המניין, לא ניתן לו תואר הפרופסור אלא בשנת 1894 ואף אז ללא זכויות בקפולטה וללא משכורת. ודוק: בינתיים הוציא גולדציהר שני ספרים גדולים, שבהם נתפרסם התחילה בכל העולם ובזכותם ניתנה לו מדאליט הזהב בקונגרס הבינלאומי השמיני של המזרחנים בסטוקהולם (1889); שם נתכבד גולדציהר יחד עם גדול המזרחנים הגרמניים נאָלדֶקֶה באותו אות הצטיינות, שנמסר לו בידי אָוסקאר מלך שוודיה.

לא נעמוד כאן על האפיוורה החשובה של הספר המקיף הראשון שיצא מתחת ידי גולדציהר: „המיתוס

החומר שצבר, אלא דוקא בשל שיטתו, שגם משלימה תורתו ומתקניה משתמשים בה כבשעת נתינתה. חוקר שהגיע למעמד כזה בתחום מכוער בעיני העולם כולו מן הדין שיחשב לאישיות מיוחדת במינה בקרב יהדות המערב על סף המאה העשרים. והלא הימים ימי ההתבוללות היסודית ביותר בחיי יהודי אירופה, ורוח רציונאליזם חד-צדדי ומפורז, ששרר אז גם בקרב מלומדי הגויים ועיקם אף את מבטם ההיסטורי של אלה. גולדציהר נראה לנו גם היום, לאחר שעמדנו על יסודותיה הרוחניים של התקופה ההיא ונשתחררנו מהשפעתה במדה רבה, נקי כמעט מהסיגים ההם. אפשר גרמה לכך, בין השאר, העובדה שהוא זכה, בהיותו בן עשרים ושלוש בלבד, להשלח למשך יותר מחצי שנה לארצות המזרח. עצם הדבר, כי מזרחן, אשר אינו נמצא בשירות הדיפלומאטי של ארצו או בשירות אחת הממשלות האסלאמיות ואף אינו ארכיאר-לוג, נוסע לארצות המזרח, היה בתקופה ההיא אחד מתמאורעות הנדירים ביותר, אולם גולדציהר לא הסתפק, בהיותו במצרים, א"י וסוריה, בסתם סיורים, אלא ישב רוב הזמן בקהיר ולמד מפי גדולי החכמים שכיחנו אז כמורים במרכז לימודי האסלאם, באוניברסיטה של אלאזהר, הוא חי אפוא, יחד עם הצעירים המסלמים, חיי „כפור ושיבה" אסלאמי, והועמד מול פני האסלאם החי באחד ממרכזיו החשובים ביותר, זה לאחר הכנת יסודית בבית ולאחר שנת לימודים בתוך לארץ — נוסף על ידיעותיו המקיפות בספרות המסורתית של היהדות.

ב

איגנאץ (יצחק יהודה) גולדציהר נולד ב־22 ביוני 1850 בסקשפהרואר, הידועה בשמה הגרמני שטוהל־ויסנבורג, דרומית מערבית מבודאפשט. בהיותו בן חמש־עשרה עבר הצעיר עם משפחתו לבודאפשט והמשיך את לימודיו בגימנסיה הפרוטסטנטית שם. באוניברסיטה של בודאפשט היה מלמד בזמן שהוא המזרחן והתייר הידוע ארמין ואמבאָרי (1832—1913). גולדציהר למד מפיו פרסית ותורכית, ובהיותו בן שש־עשרה תרגם בשביל הסמינאריון של ואמבירי שני סיפורים תורכיים. משעמד בבחינת הבגרות (יחד עם מֶסס גורדוי) לא היה ספק בדבר שילמד מזרחנות. ואמנם הצטיין במדה שעוררה את התענינותו של מיניסטר ההשכלה יוסף פון אָטוּאָש (1813—1871). איש דגול זה, שהיה משנת 1866 נשיא האקדמיה המדעית ההונגרית, ובשנת 1867 מיניסטר ומחולל האמנסיפציה של יהודי הונגריה, שלח את הסטודנט, שנה אתרי התקבלו כתלמיד מן המניין, לברלין. שם שמע גולדציהר את הרצאותיהם של ראָדיגר (1801—1874), של דיטריך־ציי (1821—1903) ושל ואָצשטיין 1815—1905). משם עבר המלומד הצעיר לליפסיה וגמר

* Studien über Tanchûm Jerûschalmi. Leipzig 1870.

** Beiträge zur Literaturgeschichte der Si'â und der sunnitischen Polemik (Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Ak. d. Wiss., LXXVIII, Wien 1874, 439—524).

המפליאה של המחבר את התפעלות החוקרים, בקיאות שאינה נראית להם לאפשרית אלא בתלמיד-חכם יהודי. וכך התוודה ריכארד הארטמאן: „מסופקני, אם אפשר היה ללא־יהודי לכתוב בזמן מן הזמנים את ספר „מחקרים מחמדיים“.

גולדציהר תופס עדיין את כל החדית כתופעה ספרוֹתית מעור אחד. אין הוא מבחין בין המסורת הדנה בענינים הסטוריים לבין זו הדנה בענינים הלכיים, תיאולוגיים או מוסריים. דוקא בנקודה זו נתעוררה הבקורת הראשונה על חקירותיו של גולדציהר, והדעת נותנת, שאילו עסק גולדציהר בהלכה האסלאמית ממשי (שריעה) באותה העמקה שעסק בשאר גילויי האסלאם, חזקה עליו שהיה מגיע לכלל הגדרה מצמצמת יותר של החדית המשמש נושא ל„מחקרים“ — או לדיון גם ביתר סוגי המסורת האסלאמית וזולת החדית המוסרי והתיאולוגי הנדונים ב„מחקרים“.

הופעת ה„מחקרים“ חלה בתקופה של שלטון ליברלי בהונגריה, שהיתה כרוכה ממילא בשינוי מעמד היהודים לטובה; ותחת הממשלה הליברלית של ואקארלא (1892 — 1895) הוכר באורח חוקי שיוון זכויותיה של הדת היהודית בצד הכנסיות הנוצריות. באותה שנת 1892 נבחר גולדציהר להיות חבר מן המניין של האקדמיה ההונגרית. כעבור שנתיים ניתן לו סוף־סוף תואר ואף־על־פי שבמשך עשר שנים תמימות היה זה תואר בלבד; הנה היה גולדציהר בכל זאת היהודי הראשון בהונגריה שזכה לכך מבלי שימיר את דתו. שם יצירתו הבאה ** עשוי להטעות את הקורא. כימים ההם היה מחקר התרבות הקלאסית, שמושגיה קבעו את המושגים במחקר התרבותי והאחרות; נחלק לשלר שה ענפים גדולים: הלשונות והספרות (ה„פילולוגיה“ כדיוקה), ההיסטוריה, שנצטרפה לה במידה מוסיפה והולכת הארכיאולוגיה, וה„ריאליזם“ או ה„קדמוניות“, היינו צורות התרבות מלבד מה שנכנס בתחום שני הענפים הראשונים. חלוקה זו, ששרשיה סבועים בתהליך „החייאת העולם העתיק“, היתה לאנשי דורו של גולדציהר כמושכל ראשון שאין להרהר אחריו. אולם למעשה נתברר יותר ויותר, שההפרדה הזאת בין שלושת ענפי מדע התרבות מלאכותית היא; ודוקא גולדציהר היה אחד המגשימים המובהקים של ההשקפה החדשה הזאת, אף שלא הגיעה עדיין השעה לתת לה ביטוי גם בשימוש המונחים. הכרך הראשון הוא, על כל פנים, המשך ישיר של כל אחד משני חלקי ה„מחקרים“. דן הוא ברובו המכריע בענינים

אצל העברים“ (1876). (דנתי בה בהקדמתי לתרגום העברי של ה„הרצאות“, העתיד לצאת במוסד ביאליק). נזכיר רק את הידיעה המקיפה במיתולוגיה של עמי העולם ובתולדות הדתות, שרכש לו גולדציהר אגב הכנת ספר זה. בקיאותו המפליאה בספרות המחקר בתולדות הדתות שימשה לו אחד היסודות החשובים לחקירותיו בתחום האסלאם; ובפרט ה„הרצאות“ לא היו מקבלות את צורתן בלי בקיאותו זו. ואל נשכח גם את השימוש הרב שמשמש גולדציהר בתוך ספרו זה בספרות הערבית הקדומה לבאור מקומות קשים בתנ"ך; האוצר הבלום הזה של חומר להבנת המקרא לא נוצל עדיין כלל בידי הבאים אחריו.

בשנת 1884 יצא הראשון לספריו הגדולים, שבו קנה לו בבת אחת שם עולם, „הזאהיריים, שיטתם בהלכה ותולדותיהם“, מבוא מרחיק ראות על חכמת ההלכה המעשית; התפקיד המכריע שמילאה הסכמת החכמים כבסיס לקביעת הלכות שהקוראן והמסורת אינם מספקים למציאתן, ושל חילוקי הדעות בין אסכולות ההלכה, ה„אג'מאע“ וה„אח'תלאף“, מתבלט בבירות. ניתן לך. לחזור למהותו של המשפט האסלאמי בכללו במידה שלא שוערה קודם.

הכרך הראשון של הספר „מחקרים מחמדיים“ (1889 — 1890) את הניגוד הרוחני העמוק בין הערבים שלפני האסלאם לבין האסלאם, האחד מבחינת מגמותיהם הרוחניות, והאחר מבחינת סדריהם החברתיים. בהמשך הספר, העולה בהיקפו על חלק זה, דן גולדציהר בתגובת העמים הלא־ערביים, בפרט הפרסים, על התנשאות הערבים הטהורים, ותיקי האסלאם, על המסלמים החדשים מקרב העמים. בזאת תוארה בפעם הראשונה, ומתוך בקיאות במקורות אשר כמוה לא היתה, השפעתו של האסלאם בדברי ימי העמים שקיבלו עליהם את תורתו, והונח היסוד להערכת האסלאם כגורם רוחני בתולדות העולם.

אולם הדמות של גולדציהר, שנחרתה בלבנו ביחוד, היא דמות מחבר החלק השני של „מחקרים מחמדיים“. גם חלק זה כולל שני נושאים עירקיים: „על התפתחות החדית“ (1—274) ו„פולחן הקדושים באסלאם“ (275—378). המחקר על התפתחות החדית כמוהו כמהפכה בחקר האסלאם. התורה שבעל־פה באסלאם מוצגת לפנינו כמקור היסטורי לא לחיי, תורתו ומעשיו של הנביא, כהציגה את עצמה בזכות צורתה הספרותית, וכפי שראו אותה החוקרים שלפני גולדציהר, אלא כמקור היסטורי לדעותיהם ומגמותיהם של הדורות המאוחרים אשר בקשו אסמכתא מחיי מחמד, המוסלאם למופת. צורת המחקר והגשתו לקורא מן הדין שייחשבו לאחד ההישגים הנעלים לא בחקר האסלאם בלבד, אלא בחקר הדתות בכלל, וביחוד מבחינה מיתולוגית. בעיקר עוררה בקיאותו

* Richard Hartmann, Ignaz Goldziher. Ein Nachruf, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, LXXVI (1922), 287.

** Abhandlungen zur arabischen Philologie. I—II. Leiden 1896—99.

„ספר המצוות“ להרמב"ם בהוצ' בלדך משנת 1889, שבהם עמד המבקר על השפעת הטרימינולוגיה האסלאמית על הספרות הדתית שלנו. בשנות התשעים בולטת הירידה בנושאים יהודיים, ואולם בשנת 1901 הופיעה הראשונה מה„פרפראות יהודיות-ערביות“,*** שהוסיפו להתפרסם עשר שנים ודנו בשלושים וארבעה נושאים. ייזכר מאלה הנתיח המזהיר ל„ענין האלהי“ של יהודה הלוי ומקורותיו הפילוסופיים והאסלאמיים. קבלת הקתידרה בשנת 1904 שחררה את גולדציהר ממשרתו כמזכיר קהלת בודאפשט, שבה הפסיד במי שך שלושים שנה את מיטב השעות של יום עבודתו. עתה, בגיל חמישים וארבע, ניתן לו להתמסר למדעו; והשנים עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה הן גם מבחינת הכמות השנים הפורות ביותר ביצירתו. בשנת 1907 התמנה גולדציהר נשיא מחלקה באקדמיה ההונגרית. באותה שנה הופיעה הוצאת כתאב מעאני אלנפס* המיוחס לר' בחיי אבן פאקודה***; ההערות לטכסט זה הם אוצר בלום של ידיעות בתולדות הפילוסופיה. בשנת 1908 זכה לכתוב בקורת על החוברת הראשונה של האנציקלופדיה של האסלאם, שהוקמה מתוך שיתוף בין לאומי רחב, ואשר גולדציהר היה בין יוזמיה. בקונגרס הבין לאומי האחד עשר של המזרחנים, שנערך בפריס בשנת 1897, מסר גולדציהר הפעם הראשונה דרשה על התכנית לאנציה קלופדיה זו. כמעט שלושים שנה עברו משעת מותו של גולדציהר, ועדיין לא פרע מדע האסלאם למנוח ולעצמו את החוב, שלפרעונו כולנו זקוקים, הוא הוצאת כתביו הקטנים. מאמריו „הקטנים“ והמרוכים* מפורסמים בק"ן מקומות. אין אולי מקום בעולם שבו מצויים חוקרי אסלאם, הבקאים בכל השפות השונות שבהן הפיץ גולדציהר את תורתו כשם שהם מצויים בירושלים. האוניברסיטה העברית, שנתכבדה לאכסן את ספרי גולדציהר הרבים, ששוליהם מלאים הערותיו, ראוי לה לתת את ידה למפעל הגדול של הוצאת כתביו גולדציהר, שתחזור ותפרה את חקר האסלאם.

* Materialien zur Entwicklungsgeschichte des Sûfismus. (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XIII, 35—56.)

** Bernard Heller, Bibliographie des oeuvres de Ignace Goldziher (Paris 1927), 73—98.

*** Méléages judéo-arabes. I—XXXIV. Revue des Études juives, XLIII—LX (1901—1910).

**** Kitâb ma'ânî al-nafs. Buch vom Wesen der Seele. Von einem Ungenannten (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil.-hist. Kl. Neue Folge, IX, 1), Berlin 1907.

שבתולדות הדת. המאמר הראשון שהוא יחד עם נספחיו, יותר ממחצית הכרך כולו — „על ההיסטוריה הקדומה של שירת ההגיא (השמצח)“ — הוא, לאמתו של דבר, מחקר מקיף על האמונה ברוחות ודשים לפני האסלאם ואחרי הופעתו ועל הקשרים בין שירת הלעג לבין הקללה. הדיון בצורות הספרותיות של שירה זו, וביחוד בפרוזה החרוזה, הוא תרומה ישירה להבנת צורת הקוראן. שאף הוא נכתב, כידוע, בצורה זו. המאמר השני „שירה קדומה וחדשה לאור משפטם של המבקרים הערביים“ הוא פרק מקיף ומעמיק מתולדות הספרות, מעין השלמה לכרך הראשון של ה„מחקרים“. רק לאחר שלוש שנים יצא הכרך השני. הוא כולל נושא אחד, הוצאת „כתאב אלמעמרין לאבן חאתם אלסג'סתאני“. וכך פתיחתו של המבוא: „בקרב השירה הערבית, שנמסרה מזמן קדום, נוכל להבחין סוג מיוחד של יצירות פיוטיות, שאנו כוללים אותן לפי תכנון בכונין שירי זקנה: שירה של בחילה בחיים וליאות מהעולם. כמחבריהם מוחזקים מעמרון, זקנים מופלגים, המתארים בשירים כאלה את תלאותיו של ישיש“. הספר הערבי המוגש כולל תולדות חייהם של משוררים כאלה. המבוא דן קודם כל בצד הספרותי, אולם בהמשכו בא גם כאן הענין האסלאמי על ספוקו. ואנו שנמעים הרצאה רבה משמעות על חשיבותו של אגדות המעמרון מבחינת השיעה, הזקוקה להן לשם ביסוס דעתה, שהאמאם השנים עשר „הנסתר“ עודנו חי. אכן ה„פילולוגיה“ מופיעה במאמרים במובנה החדש, ובלבוש מזהיר ביותר.

שנת 1899 מצוינת בחייו המדעיים של גולדציהר עוד בשני מאורעות חשובים: ב־6 ביולי של אותה שנה מת, בן ארבעים ושבע, דוד קויפמן, הפרופסור לדברי ימי ישראל, פילוסופיה ומלאכת הדרשה בבית המדרש לרבנים בבודאפשט. גולדציהר ירש את מקומו כמרצץ בפילוסופיה, ושימש ככהונה זו עד מותו. באותה שנה הופיע המאמר המקיף היחידי שהקדיש גולדציהר לצופיות, תורת המסתורין באסלאם. התמונה שצוירה שם על התפתחות המיסטיקה בתוך המגמה הסגפנית שבאסלאם הקדום, שכמה מלומדים התייחסו אליה בספקנות, זכתה בינתים לאישור והמחשה, שלא ציפו להם, עם התפרסם חבורי של אלמוחאסבי (מת 857), המשמש נקודת מעבר מהאסקיזה הקדומה לצופיות. משנת 1901 נתרבו חיבורי גולדציהר על ענינים יהודיים, בפרט מצד היחס בין היהדות לאסלאם. מספר הרצנסיות הארוכות שכתב גולדציהר רב להפליא** ובמקום שמדובר בטכסטים חשובים, הרי יש שכתב וחזר וכתב מאמרים שלמים על אותו טכסט עצמו ועל מחברו. כך זכינו למאמרים המקיפים על מהדורות ה„אמונות ודעות“ לרס"ג בידי לנדאור משנת 1881, על מהדורת „הכוזרי“ בידי הירשפלד משנת 1887, על